

Treći put: novi politički i ideološki okviri socijalne politike

Josip Kregar
Pravni fakultet
Sveučilište u Zagrebu

Pregledni članak
UDK: 304:32
Priljeno: ožujak 2000.

Ideja trećeg puta smatra se značajnom promjenom gledanja na društvo i politiku. Za formiranje ideje podjednako je zaslužna politička praksa i nastanak novih teorijskih koncepcija od kojih se posebno analizira koncepcija A. Giddensa i njegov utjecaj na politiku trećeg puta. Najznačajniji smisao te teorijske koncepcije njeno je formuliranje osnovnih promjena modernog društva, a njena najznačajnija posljedica je redefiniranje i transformacija socijalne države. U tome nestaju ideološke i koncepcijske razlike između liberalizma i socijaldemokracije. Upozorava se na pokušaje internacionalizacije politike trećeg puta približavanjem zemalja u kojima se na vlasti nalaze socijalni reformatori. Posebno se analizira formulacija trećeg puta u radovima T. Blaira i njegov zajednički manifest s G. Schröderom. U članku se razmatraju i teorijske koncepcije A. Giddensa, osobito njegovo shvaćanje teorije društvene strukturacije i pronalaze veze između njegovih ranijih radova i sadašnje formulacije problema nove socijalne stratifikacije, globalizacije, novog društva rizika i novih oblika individualizacije.

U drugom dijelu rada razmatraju se osnovni pojmovi i teze teorije trećeg puta. Analizira se pojam i socijalne posljedice procesa globalizacije. Globalizacija nije svodiva na njene ekonomske i političke aspekte, budući da su njene posljedice evidentno društvene. Razmatra se i novo određenje demokracije i nova uloga civilnog društva u dinamiziranju demokracije. Upozorava se na značenje socijalnog partnerstva u djelovanju moderne države te na proces individualizacije.

Autor smatra da se u određenju pojma trećeg puta radi o rekonceptualizaciji političkih prioriteta. Upozorava da se politički prioriteti mijenjaju te da treći put prepoznaje sasvim praktične i pozitivne posljedice neoliberalnih reformi i ne želi se odreći tih uspjeha, ali uz to pokazuje senzibilnost prema socijalnim posljedicama. Smatra da i liberalizam i socijaldemokracija iz krize smisla i ciljeva svoje političke filozofije izlaze redefinirajući svoje pokrete i politička polazišta prema novim fenomenima suvremenog svijeta. U prepoznavanju novih znakova vremena, novih i budućih problema, novih i osvještenih političkih programa više je sličnosti nego razlika. I liberali i socijaldemokrati na sličan način rekonceptualiziraju promjene modernog svijeta: globalizaciju smatraju pozitivnom i potiču slobodu trgovine, individualizaciju smatraju neizbježnom i poželjnom, potiču emancipaciju žena i slobodu individualnog izbora, demokratizaciju, ideologije smatraju dogmatskim teretima, traže načine da se približe civilnom društvu i smatraju birokraciju (i državnu i stranačku) prevladanom i negativnom.

Ključne riječi: treći put, liberalizam, socijaldemokracija, globalizacija, individualizacija, partnerstvo, Blair, Giddens, third way, neue mitte.

UVOD

Izraz *treći put* oznaka je nove političke orijentacije vodećih svjetskih demokracija, odnosno vlada u Velikoj Britaniji, Sjedinjenim

Državama, Njemačkoj, Italiji i mnogim drugim zemljama u kojima su na vlasti socijal-demokratski i srodni političari i skupine. Oni na novi način prilaze politici, definiranju političkih ciljeva i praktičkih politika.¹

¹ "Treći put na nov način određuje odnos pojedinca i zajednice te redefinira prava i obveze. Njegov sadržaj je briga za društvenu pravdu, on potiče društveno uključivanje i podupire aktivno civilno društvo u kojem država i zajednica djeluju u

Treći put oznaka je sinteze između liberalističkih i socijaldemokratskih načela te smjernica djelovanja, nastojanja da se zaborave stari ideološki sporovi i formulira drukčija postmoderna politika. *Treći put* referira na ideologije sasvim različitih stranaka (*New Democrats* – Sjedinjene Države; *New Labour* – Velika Britanija; *Die neue Mitte* – Njemačka) koje pokazuju velike sličnosti u percepciji modernog svijeta. Međutim, ne radi se samo o deklaraciji političkog smjera. Impresionira i utemeljenost takvih politika u određenom teorijskom nazoru, revidiranoj teoriji modernizacije i strukturalizacije koja se pripisuje Anthonyju Giddensu.

Odnos politike i znanstvene perspektive u ovom slučaju nije jednoznačan. Nije sasvim jasno prethode li Giddensove ideje formulaciji političkih programa ili su one samo zgodna rekapitulacija postojećih političkih praksi ili, pak, treće, da je stvarnost drukčija, da su socijalne promjene brze i da su i politike i društvene znanosti na istom zadatku da rekonceptualiziraju suvremeno društvo i njegovu promjenu. Korisno je prihvatiti ovo posljednje, jer se u izlaganju politike *trećeg puta* miješaju te dvije razine i kronologija formuliranja te nove politike.

Radi svega navedenoga, ovaj članak ima više dijelova, više glavnih tvrdnji i više zadataka. Najprije želim upozoriti na politički i teorijski kontekst u kojem nastaje politički program *trećeg puta*, te na praktične politike (u smislu riječi *policy*) na koje je ta koncepcija utjecala. Opis praktičnih politika *trećeg puta* sadržaj je drugog dijela rada. U trećem dijelu izlažem teorijski profil Anthonyja Giddensa, čija se djela obično smatraju temeljem ove nove političke filozofije. Smatram da ideja *trećeg puta* nije razumljiva iz samih Giddensovih tekstova, jer donosi niz terminoloških novosti, odnosno drukčija tumačenja poznatih pojmova pa u četvrtom dijelu želim sistematski rekapitulirati osnovna obilježja takve političke perspektive. Na koncu želim upozoriti na ideološke reperkusije pomirbe liberalizma i socijaldemokrati-

je: na razini nadilaženja teorijskih opreka, ali i na razini sasvim konkretnih političkih programa.

ULOGA DEMOKRATSKIH REFORMATORA U GLOBALNOM DRUŠTVU

Politička pozornica na početku novog stoljeća radikalno je promijenjena. U uvjetima postmodernog društva dvije se karakteristike razvijenih zapadnih društava ističu iz kompleksa promjene: na razini političkih usmjerenja radi se o snažnom prodoru lijevih političkih stranaka, a na razini politika² o sasvim suprotnom fenomenu – razgradnji države blagostanja.

Doba kraja stoljeća obilježava najprije snažan prodor neoliberalizma. Na razini filozofije govorilo se da je liberalna demokracija “krajnja točka ideološke evolucije čovječanstva i konačni oblik vladavine i da je kao takva – kraj povijesti” (Fukuyama, 1994.:7). Na razini ekonomske teorije zavladała je potpuna dominacija čikaške liberalne škole, a na razini pravne prakse ideja deregulacije značila je povlačenje socijalnih standarda u korist tržišne samoregulacije.³ Međutim, zacijelo je najjači prodor ostvarila ideja političkog liberalizma, kako na zapadu tako i u novim demokracijama, u redizajniranju socijalne države.

Naime, u tom razdoblju i konzervativni i socijaldemokratski tip socijalne države došao je u krizu. Kriza nije bila samo kriza novca, institucija ili programa, već same ideje o skrbi države za ekonomska i socijalna prava. Ograničavanje sredstava prethodilo je napuštanju visoke razine zajamčenih socijalnih prava, a potom i smanjivanju broja programa (*downsizing*) i privatizaciji.

Nesumnjivo da su najdublji uzroci takve krize tehnološki napredak i promjene u ekonomiji (Pusić, 1999.:323–324) ali, što je još važnije, i promjene u društvenoj strukturi. Društveni uzroci krize socijalne države, od kojih ističemo širenje broja ovisnih korisnika,

partnerstvu. On traži oživljavanje građanske kulture i traži sinergiju javnog i privatnog sektora, koristeći dinamizam tržišta ali s obzirom na javni interes. Politika *trećeg puta* predstavlja obnovu socijalne demokracije.” (Giddens, 2000.a)

² U hrvatskom jeziku ne postoji jasno razlikovanje politike kao umijeća borbe za interese (*politics*) i umijeća, učinkovitosti i vještine u postizanju izvana zadatih ciljeva (*policy*), no jasno je da tek ravnoteža obaju elemenata, što traži *treći put*, jamči uspješnu vladavinu (*governance*).

³ U pravnoj teoriji i liberalizam J. Rowlsa i R. Dworkina, s jedne strane, a racionalizma ekonomske analize prava, s druge, nadvladali su klasične pozitivističke škole.

promjene u društvenoj stratifikaciji i strukturi zanimanja, pojačali su krizu ideja i institucija države blagostanja.⁴

Čak se i ekonomiju počinje promatrati kao bitno društveni proces.⁵ Ljudska je ekonomija uklopljena u ekonomske i neekonomske institucije (Kalanj, 1999.:11) koje su njeno ograničenje i okvir. Tržišta nema bez institucija. Na razini konceptualne rekonstrukcije upozorava se na potrebu holističkoga a ne kauzalnoga, dugoročnoga a ne pragmatičkoga, potpunoga a ne sektorskoga ili parcijalnog pristupa.

Probjia se shvaćanje da treba promijeniti navike stečene izgradnjom države blagostanja, navike i shvaćanja da će država racionalnom i planiranom politikom riješiti društvene probleme. Zagovara se stvaranje nove poduzetničke kulture, što se ponekad naziva i kulturnom revolucijom, jer se rizik životnog i radnog neuspjeha želi staviti na teret pojedinca, a ne u zadatak državi. Sloboda pojedinca, ne samo politička, znači i to da on sam snosi odgovornost za sebe. Pojedinaac, bez obzira na svoje obrazovanje, porijeklo, socijalni položaj, mora sebe doživjeti kao pokretača djelatnosti i poduzetnika, snositi težinu rizika promjena na globalnom tržištu. Svatko treba snositi rizik, a ne opravdavati se trenutnom društvenom strukturom, pravima koja ima i očekivanjima koje podržava.

Ne radi se o psihološkoj nego o društvenoj promjeni. Nezaposleni od države ne smije očekivati neuvjetovani i neograničenu pomoć zato što ga je zadesio rizik nezaposlenosti. Radnik ne smije misliti da će ga država štiti usprkos činjenici da je njegova radna snaga višestruko skuplja od korejske ili indijske. Poduzetnik ne smije očekivati da će država stvoriti novu tehnologiju, potpomoći njegov projekt. Istraživač ili sveučilišni djelatnik ne smije očekivati da će se cijeli život baviti istim problemima ili istraživačkim zadacima. Svatko ima zadatak postati najboljim, gledati unaprijed i uspoređivati se s najnaprednijim konkurentima u globalnoj utakmici.

Kritika socijalnih programa države blagostanja ranije se obično prepuštala desnim konzervativnim skupinama. Ljudi konzervativnih nazora vidjeli su da modernizacija znači eroziju poduzetničkog duha, krizu moralnih i obiteljskih vrijedosti, ukazivali su da su socijalni programi skupi, da stvaraju birokraciju, da ih neradnici zloupotrebljavaju, da postoje "kulture siromaštva", da se ne treba svima pomoći, da treba raditi a ne prosjačiti. Umjesto stabilnosti i povjerenja, nastupa vrijeme nesigurnosti u kojem se svaki posao lako može izgubiti, u kojem se uspijeva slučajem a ne predanim radom. Život postaje sve manje predvidivim. Tradicionalni oslonci – obitelj, prijatelji, profesionalne skupine – gube značenje i ulogu.

Na sve ovo je obično radikalni (lijevi) i liberalni odgovor bio upozorenje da politički konzervativizam koristi baš onima kojima je ionako dobro, da sprječava egalitnost, ometa emancipaciju žena, sindikalne slobode, uostalom da je politički program koji zagovara *status quo*. Psihološke teškoće i nesigurnost, na koje su konzervativci upozoravali, pripisivale su se kapitalističkom načinu proizvodnje, potrošačkom društvu, alienaciji i frustracijama koje to izaziva. Progresivistički, radikalni i socijaldemokratski stav bio je da država mora jamčiti svima izvjestan minimum sigurnosti, neovisno o uspjehu i sreći koje netko ima u radu i životu. Smatralo se da pojedinac ne smije snositi rizik nestabilnog tržišta i njegovih cikličkih kriza. Pojedinaac ima pravo raspolagati svojim životnim izborima, bez obzira na pripisane lojalnosti. Izbor karijere i posla je fleksibilan, tijekom radnog vijeka mijenjaju se i profesije i položaji, ali su prava i očekivanje zaštite stalna.

Na političkoj razini danas dolazi do potpunog povlačenja konzervativnih stranaka i dominacije socijaldemokratske opcije. U Europi samo u dvije zemlje na vlasti nisu socijaldemokrati. U sasvim različitim povijesnim okolnostima pojavljuju se slične ideje o potrebi sinteze između socijalističke ideje reformacije društva i prigovora koje su ideji socijalne države

⁴ "Priznanje da je mnogo što od neoliberalnih reformi u osamdesetim godinama bilo nužno. Blair tvrdi da su konzervativne stranke bivale sve manje sposobne sprovesti potrebne reforme radi socijalne opozicije reformskim konsekvencijama. Od 1990. postojala je rastuća spoznaja da ta politika predstavlja opasnost za nacionalnu koheziju. Previše ljudi postajalo je gubitnicima, previše kompanija radilo je ispod potrebne razine, previše javnih službi propadalo je nemarom, previše zajednica bilo je ugroženo porastom kriminala, nezaposlenosti i socijalnog isključenja." (Blair, 1998.)

⁵ Na to značajno utječe i otkriće da se društvena i politička cijena simplificiranih recepata o rekonstrukciji kapitalizma u postsocijalističkim preddemokracijama podnosi vrlo teško, da su posredni društveni i politički troškovi nepregledni, neprepoznatljiviji i onda neočekivani u vizurama ideja o brzom ("šok") transformaciji u kapitalizam.

ve upućivali liberali. Ideje “tržišta s ljudskim licem”, efikasnosti tržišta i skrbi za njegove posljedice postaju političkim programima. Društveni reformatori takve programe nazivaju *treći put*.

Razlike takvih stavova manje su no što smatraju njihovi zagriženi proponenti. Konzervativci bi mogli prihvatiti da je socijalna sigurnost, barem na minimalnoj razini, dugoročno korisna, a progresisti i socijaldemokrati da fleksibilnost i sloboda ne jamče sami po sebi sigurnost. U tom prostoru kompromisa kreću se ideje *trećeg puta*.

Sam naziv nastaje u tradiciji engleske socijaldemokracije, jer tamo je vremenom stvorena tradicija (Schumpeter, 1960.:453–4) konzultiranja intelektualne elite u formuliranju političkog programa i mjera, osobito programa laburističke stranke u čijem vodstvu su se u pravilu izmjenjivali lideri, senzibilni prema stavovima fabijanaca⁶ i Oxbridgea. U moderno vrijeme fabijanska tradicija razbudila se baš kritikom tradicionalnih političkih stavova laburista⁷. Duboka kriza laburističkoga političkog programa u godinama dominacije torijevskog liberalizma izazvala je nužnost revizije nekih od temeljnih ciljeva stranke. Dana 29. travnja 1995. godine na stranačkom kongresu pobijedila je jaka struja stranačkih pragmatista

koji su, baš pod utjecajem novih fabijanaca, izmijenili program napuštajući tradicionalno pozitivni stav prema radničkom vlasništvu, nacionalizaciji i radničkom upravljanju.⁸ Nastaje ideja *New Labour* koja u početku nema jasnu fizionomiju. Izazov, postavljen u redefinanju programa političkog djelovanja jest: “globalno tržište, borba protiv siromaštva i socijalne isključenosti, kriminala, raspada obitelji, nova i drukčija uloga žena, revolucije u tehnologiji i svijetu rada, uz neprijateljstvo naroda prema politici i potrebu za dubljim demokratskim reformama, novim odnosom prema pitanjima sigurnosti i okoliša koja zahtijevaju međunarodnu akciju”. Novi program još je radikalnije odbacio klasnu borbu kao osnovu politike, a državu blagostanja i društveno vlasništvo kao ciljeve, prezentirajući laburiste kao borce za interes cjeline naroda (*peoples party*)⁹.

Formulacije *trećeg puta*¹⁰ koincidiraju u paralelno nastalim političkim strategijama u svim različitim zemljama. U Ujedinjenom Kraljevstvu ta politika naziva se *trećim putem* i novim laburizmom¹¹, u Njemačkoj se naziva *novom sredinom*¹², a u Sjedinjenim Državama njeni nositelji su *mladi demokrati*.¹³ I u drugim zemljama (Italija, Francuska, Nizozemska, Brazil) na vlasti su političke snage koje deklariraju svoju pripadnost istom ideološkom obrascu.

⁶ Društvo fabijanaca (Fabian Society) sasvim je specifična institucija, odnosno skupina, koja teško da ima pandana izvan Engleske. Stvorila ju je u Londonu 1884. skupina liberalnih intelektualaca koji su odbijali marksističku ideju o neizbježnom klasnom sukobu, a prihvatili mnoge elemente njegova socijalnog programa, te smatrali da je obrazovanjem i odgojem političke klase moguće postići većinu društvenih reformi nenasilnim putem. Ime su si nadjenuli po rimskom vojskovođi Quintusu Fabiusu Cunctatoru, koji je reputaciju stekao svojim stalnim oklijevanjem i izbjegavanjem odlučne bitke, oružjem i taktikom koja se pokazala boljom od vehementnog juriša.

Vjerovali su u takvu taktiku malih koraka i strpljivih reformi u poboljšanju kapitalističkog društva. Zagovarali su zajedničko radničko vlasništvo, participaciju i dioničarstvo. Vjerovali su u državu blagostanja i socijalne programe, nacionalizaciju i mješavinu plana i tržišta. Nikad nisu formalno prerasli u političku stranku, pa niti postali sastavnim dijelom laburističke stranke, ali su privukli veliki broj istaknutih intelektualaca od kojih su najznačajniji Sidney Webb i njegova supruga, sociološkinja Beatrix Webb, politički teoretičar H. Laski, pisci George Bernard Shaw i H. G. Wells, premijer James Ramsay MacDonald. Njihovo djelovanje je osobito bilo snažno na sveučilištima (Oxford, Cambridge) i u krugovima novinara.

⁷ Unutarnja oporba čvrstim tradicionalnim laburističkim stavovima započela je u šezdesetim godinama (A. Crosland, H. Wilson) ali sve do odvajanja socijaldemokrata u sedamdesetim godinama i uzastopnih pobjeda M. Thatcher program se nije bitno mijenjao.

⁸ Sam A. Giddens početak smješta u još ranije vrijeme, godišnju konferenciju Laburističke stranke 1987., kada je ustanovljeno sedam radnih grupa koje će formulirati novu strategiju. (Giddens, 1999.:17).

⁹ Britku kritiku novog kursa dale su lijeve političke grupacije. Vidi: www.socialequality.com/news/1998

¹⁰ “Zaštitni znak ovog pristupa je *nova sredina* u Njemačkoj i *treći put* u Ujedinjenom Kraljevstvu. Drugi socijaldemokrati izabrat će druge pojmove koji odgovaraju njihovoj nacionalnoj kulturi. Međutim, iako se institucije i jezici mogu razlikovati, povod je svugdje isti. Većina ljudi je davno napustila pogled na svijet koji odgovara dogmama ljevice i desnice.” (Die Neue Mitte)

¹¹ “*Treći put* zalaže se za moderniziranu socijalnu demokraciju, žestok je u svojoj predanosti socijalnoj pravdi i ciljevima lijevog centra, ali je fleksibilan, inovativan i usmjeren prema budućnosti i sredstvima da je se postigne.” (Blair, 3way)

¹² “Nova sredina poziva se na sve one koji se žele poduhvatiti inicijative i iskustva rastuće fleksibilnosti tržišta rada. Nova sredina privlači sve one koji žele ispuniti san samozapošljavanja i koji su spremni prihvatiti rizik.” (Schröder, 3way)

¹³ “Mi trebamo napustiti sterilnu raspravu između onih koji kažu da je država neprijatelj i onih koji kažu da je država rješenje. Trebamo *treći put*.” (Clinton, 1998.)

Stvaranje globalne politike

Britanska laburistička politika *trećeg puta* transformirala se i u opću političku strategiju vlade, i to ne samo britanske¹⁴. Problemi s kojima se vlade suočavaju ne nastaju samo u okvirima granica pojedine zemlje, već su njihovi uzroci strukturalni i globalni. Budući da nema svjetske vlade, potrebno je redefinirati zadatke međunarodnih institucija i sasvim drukčije – preko zadataka održavanja političkih odnosa, administracije i ceremonijalnog zastupanja – redefinirati i vanjsku politiku. A Blair to je pokušao intenzivnim naporima da okupi istomišljenike,¹⁵ vođe zamalja razvijenog svijeta, nudeći jedinstvenu strategijsku platformu djelovanja, prikazanu u obliku nove “ideologije” *trećeg puta*. Nakon nekoliko slobodnih razgovora s B. Clintonom, pripremljen je zajednički sastanak u New Yorku 21. rujna 1998. godine

kojemu je, osim dvojice predsjednika, prisustvovao i veći broj istaknutih lidera (L. Jospin, R. Prodi i drugi). Seminar je ostao u medijskoj sjeni radi istodobnog svjedočenja B. Clintona u aferi Lewinsky, ali je postavio temelj stvaranja međunarodne mreže aktivnosti u kojoj su se, osim predsjednika država i vlada, snažno angažirali njihovi savjetnici (Mattias Matting, Anthony Giddens, Peter Mandelson, Andrew Adonis). Vrhunac takvoga međunarodnog djelovanja su sastanci šefova država i vlada u Parizu (Socijalistička internacionala 8. 11. 1999.), Firenci (23. 11. 1999.)¹⁶ i Helsinkiju (15. 12. 1999.). Radi se o iznimno važnim skupovima na kojima su se okupili najvideniji predstavnici ideološke opcije *trećeg puta* (Clinton, Blair, Jospin, D’Alema, Cardoso, Donnelly, Tuttyens, Scharping), ali i drugi europski i svjetski političari.¹⁷

¹⁴ Ideja *trećeg puta* je prerasla izvornu ambiciju određenja laburističkih politika i postala integrirajuća točka socijaldemokratskih projekcija buduće politike. U takvom ozračju odjednom politička proklamacija *trećeg puta* u knjizi (ili članku) T. Blaira nije bila dovoljna. Iako sjajno napisan, takav pamflet nije imao autoritet znanstvene integralne projekcije, pa je sam Giddens, uz pomoć tako istaknutih sugovornika, kao što su J. Gray, D. Held, U. Beck (sic!), te već spomenutih I. Hargreavesa i G. Mulgama, sastavio knjigu rasprava koje su preciznije trebale utvrditi što je to *treći put* između iscrpljenog programa socijaldemokracije i vladajućeg liberalizma neosjetljivog na socijalne posljedice slobode tržišta. U ovom smislu *treći put* vrhunac je fabijanskog koncepta o reformi bez sukoba, o djelovanju prema budućnosti i s osjećajem za mjeru i cjelinu.

¹⁵ Za one koji vole teorije tajnih sastanaka i zavjera vjerojatno bi najinteresantnije pri tome bilo da su nakon izborne pobjede Anthony Blaira započeli redoviti sastanci premijera i njegovih intelektualnih učitelja i savjetnika u obliku privatnih seminara u Downing Street ulici broj 10. Jezgro grupe činili su Anthony Giddens (direktor London School of Economics), Ian Hargreaves (urednik časopisa *New Statesman*) i Geoff Mulgan (voditelj think tanka “Demos”).

Na temelju tih razgovora napisan je i pamflet A. Blaira *Treći put: Nova politika za novo stoljeće* (Blair, 2000.; 1998.b) koji je odmah i objavljen u više od 40 zemalja svijeta. Reakcije su bile izrazito pozitivne, jer su se i u drugim zemljama odigravali slični procesi redefiniranja socijaldemokratske agende u osvit novog stoljeća.

¹⁶ Iscrpna informacija i komentar [www.guardianunlimited.co.uk /archive /article /0,4273,39392940,00](http://www.guardianunlimited.co.uk/archive/article/0,4273,39392940,00)

¹⁷ Jezgro takve politike pregnantno je, govorom T. Blaira, izraženo u 10 političkih prioriteta *trećeg puta*:

1. Financijska disciplina ne jako i stabilno upravljanje ekonomijom. Nema ništa ljevičarskog u velikom deficitu.
2. Obilno ulaganje u obrazovanje, vještine i neprekidno učenje. Što ljudi više znaju više će zaslužiti.
3. Prihvatanje s oduševljenjem gospodarstva poticanog znanjem. E-trgovina, znanje informatike, poticanje inovacija, jačanje znanstvenog temelja odluka
4. Pokretanje usmjerenog napada na socijalno isključivanje. Stari način regulacije, odnosno trošenja sredstava i programa, nisu način izvlačenja ljudi iz socijalnog isključivanja. Trebamo ciljane mjere privlačenja ljudi natrag na rad, osobito kroz reformu socijalne skrbi i druge pomoći.
5. Moramo se posvetiti pitanju porasta broja starijih osoba kroz mirovinsku reformu. Inače nećemo omogućiti socijalnoj državi da pomogne onima kojima je pomoć nužna. A sve te reforme trebaju biti temeljene na partnerstvu javnog i privatnog sektora.
6. Moramo priznati značenje i potpomoći razvoj male privrede. Milijuni novih uslužnih poslova ovise o tome.
7. Trebamo voditi i poticati civilno društvo, utemeljeno na pravima i dužnostima. Ponudimo mogućnosti. Tražimo odgovornost. Moramo usmjeriti napad na kriminal i drogu. Radni ljudi su najveće žrtve kriminala i trebamo iskazati solidarnost s njima boreći se protiv tog zla.
8. Moramo modernizirati javne službe, uvesti inovacije, potpuno koristiti partnerstvo javnog i privatnog sektora. Naši građani očekuju da su javne službe isto tako dobre kao i privatna usluga i da imaju pravo na to.
9. Moramo pojačati međunarodnu suradnju protiv kriminala i droga
10. I, konačno, moramo raditi zajedno da bismo poboljšali regulaciju međunarodnog tržišta kapitala i financijskih tokova: pojačati suradnju sjevera i juga te olakšati dugovanja, liberalizirati svjetsku trgovinu, povezati poticanje održivog razvoja s akcijom suprotstavljanja globalnoj prijetnji uništenja okoliša.

(Blair, 1999.)

U kratkom prikazu nije moguće istaknuti sva slaganja i sporove koji nastaju u formuliranju politike. Za razumijevanje inicijative vrlo je koristan dokument kojim se jasno izražava slaganje i zajednički cilj: formalni zajednički manifest T. Blaira i G. Schrödera *Europe: The Third Way/The neue Mitte*. Nakon analize tog dokumenta, upozoravamo na disonantne tonove u oblikovanju politike *trećeg puta*.

Formuliranje zajedničke politike *trećeg puta*

G. Schröder i T. Blair potpisali su navedeni manifest u lipnju 1999. godine. Relativno kratka proklamacija napisana je svježim jezikom koji su kritičari odmah proglasili "neoliberalizmom" (Schwartz). Deklaracija se sastoji od pet dijelova. U prvom dijelu ("Učeći iz iskustva") jasno se odbacuju sami temelji klasičnog određenja socijalne države:¹⁸

"Sredstva postizanja socijalne pravde postala su izjednačena sa sve višom razinom socijalnih troškova, bez obzira što se time postizalo i bez obzira na utjecaj na poreze te posredno na konkurentnost, zapošljavanje i životni standard... Pravi test za društvo je koliko su učinkoviti ti troškovi i koliko osposobljavaju ljude da se brinu za sebe... Uvjerenje da se država treba baviti štetnim učincima nedostataka tržišta previše često je vodila disproporcionalnoj ekspanziji vladinih nadležnosti i birokraciji koja je dolazila s time. Narušena je ravnoteža individualnoga i kolektivnoga... Previše često prava su izdignuta iznad obveza, ali odgovornost pojedinca njegovoj obitelji, susjedstvu i društvu ne mogu se prepustiti državi. Ako se zaboravi da je uzajamna obveza dvostrana, to za posljedicu ima opadanje duha zajednice, nedostatak odgovornosti prema lokalnoj zajednici, porastu kriminala i vandalizma, s čime se pravni sustav ne može nositi... Podcijenjena je važnost pojedinca i poduzetnika i njihova obveza stvaranja bogatstva." (*Die Neue Mitte*)

Već i same formulacije čine se svetogrđem prema klasičnim socijaldemokratskim političkim načelima i politikama. U unutarnjim previranjima su SDP-ove formulacije nailazile na snažne otpore (to još više vrijedi za sljedeće dijelove deklaracije: "Novi programi za izmjenjenu realnost"; "Aktivna politika ljevice prema tržištu rada"):

"Najvažniji zadatak modernizacije je investiranje u ljudski kapital. Učiniti ljude i poduzetnike spremne i prilagođene ekonomiji temeljenoj na znanju... Javni rashodi dostigli su razmjere na granici prihvatljivosti ... i traži se više (*better value for money*), javni sektor treba služiti građanima... sustav socijalne sigurnosti treba se prilagoditi promjenama u očekivanoj dužini života, strukturi obitelji i ulozi žena... Država ne treba veslati već kormilariti, ne toliko kontrolirati koliko voditi. Rješenja i problemi moraju se povezati. Državnu birokraciju na svim razinama treba reducirati, mete djelovanja i ciljeve treba jasno formulirati, i striktno nadgledati kvalitet javnih službi, i ukloniti svako loše djelovanje." (*Die Neue Mitte*)

Apsolutnim prioritetom smatra se ulaganje u znanje i obrazovanje. Obrazovanje treba biti doživotno (*post-school education*) i na znatno višoj razini zahtjeva fleksibilnosti i kvalitete. Država treba izbjeći velike rashode proračuna za eliminiranje posljedica (nezaposlenost, siromaštvo, socijalno stanovanje) i politiku usmjeriti na stvaranje preduvjeta rasta (reprofesionalizacija, samozapošljavanje)¹⁹. Naglašava se da i socijalnim rizicima pogođene kategorije ljudi i pojedinci trebaju preuzeti odgovornost za rješavanje vlastitog položaja.²⁰

Disonantni tonovi

U reformi i između deklariranih pristalica *trećeg puta* postoje razlike. One se razabiru u nevoljkosti pojedinih stranaka europske²¹ soci-

¹⁸ "Prošle dvije dekade neoliberalnog *laissez-faire* sustava su završene. Na to mjesto, međutim, ne vraća se renesansa stila sedamdesetih godina utemeljena na deficitarnom proračunu i jakoj državnoj intervenciji." (*Die Neue Mitte*)

¹⁹ Agenti promjene identificiraju se u sferi "male privrede", pojedinaca koji imaju dobro obrazovanje i svježe poduzetničke ideje. Problemi nezaposlenosti, žena i starih osoba interpretiraju se u kontekstu dubljih društvenih promjena, osobito globalizacije. Način djelovanja ekonomije je jačanje slobode tržišta. "Tržišno natjecanje i slobodna trgovina su bitni za stimuliranje produktivnosti i rasta ... dozvoliti snagama tržišta je bitno za ekonomski uspjeh i preduvjet za uspješnu politiku zapošljavanja." (*Die Neue Mitte*)

²⁰ "All social policy instruments must improve life chances, encourage self-help and promote personal responsibility." (*Die Neue Mitte*)

²¹ Približavanje Sjedinjenih Država (i Kanade!) partnerima s druge strane oceana nije motivirano sličnošću ciljeva i politike, ideološkim razlozima već i shvaćanju o potrebi definiranja zajedničkih globalnih ciljeva. U takvom rakursu nije čudno da ima sporova, već je čudno da ima slaganja.

jaldemokracije da se radikalno smanje socijalne službe, (jer se želi odabrati "blago spuštanje" umjesto "šok terapije"). Na žalost, sasvim suprotni ciljevi (smanjenje troškova i programa ne ide bez smanjenja prava) teško se mogu ostvariti istom politikom.

S jedne strane je problem kako uz izjednačene tehnološke uvjete zadržati konkurentnost na globalnom tržištu. Države koje provode radikalnu liberalnu politiku postižu nižu cijenu radne snage i manje porezno opterećenje, imaju jeftiniju administraciju i time vrše pritisak na svoje globalne konkurente da učine isto. Međutim, s druge strane, u tradiciji zaštitnoga radnog zakonodavstva, jake uloge sindikata, snažnih lijevih stranaka, socijalne skrbi, državnog školstva, zdravstva i javnih službi, radikalni zahvati smanjenja prava ravni su političkom samoubojstvu.

Globalizacija nameće standarde produktivnosti, nisku cijenu rada i visoku radnu i poslovnu etiku. U konkretnom društvenom i političkom kontekstu Europe, glavni pravac politike je dosljedna primjena strategije iz Maastrichta i uvođenje zajedničke valute, otvaranje tržišta i ekspanzija prema novim demokracijama. Primjenjuju se sasvim neortodoksne ekonomske politike. Umjesto radikalnih zahvata u smanjivanje poreznih opterećenja, provode se mjere privatizacije i poticanja onih sektora u kojima Europa ima komparativne prednosti (istraživačke tehnologije, znanje, turizam i sl.).

Veliki društveni i politički problem, nezaposlenost, rješava se sasvim različitim strategijama. Francuski socijalisti predlažu 35-satni radni tjedan, što će smanjiti nezaposlenost, ali povećati trošak poslovanja, njemački socijalisti nisu spremni dirati stečenu razinu socijalnih prava i radije predlažu smanjenje kamatnih stopa radi poticanja ekonomije (O. Lafontaine). "Umjesto smanjenja proračuna, više socijalnih programa i davanja. Umjesto reduciranja pomoći za nezaposlenost, oni smanjuju broj radnih sati. Evropa ne slijedi američki *treći put*. Ide svojim putem – i to će izazvati probleme Sjedinjenim Državama." (Duth)

S druge strane, glavni konkurenti – Amerika, Japan i *azijski zmajevi* – dobar dio svoje ekspanzije mogu pripisati jeftinoj i suzdržanoj državi. Niskim troškovima obrane (Japan), skromnim socijalnim programima (SAD) ili malim porezima poticalo se poduzetništvo. Ideje čikaške liberalne škole, monetarističke mjere i povlačenje državnih poticajnih programa odvele su u sasvim suprotan ekstrem: troškovi životnih neizvjesnosti postali su jednostavno preveliki, život u sasvim egzistencijalnom smislu postao je nesiguran, a problemi društvene patologije (korupcija, organizirani kriminal) nisu samo važna društvena, već i ekonomska tema, radi koje se preispituju i redefinišu političke strategije. Primjer promjene politike su Sjedinjene Države i prijedlozi reforme socijalne skrbi i *Medicare (Medicaid)*, različiti programi sigurnosti (*zero tolerance toward criminal*). Uspjeh je impresivan.²² Nikada u američkoj povijesti kao 1998./1999. nije toliko porasla produktivnost niti je toliko porasla vrijednost dionica (*stock market* izražen npr. Dow Jones-indeksom) Nikada u jednoj godini toliko kontingent mladih nije prvi puta dobio zaposlenje. U stvarnosti takav jasan znak prosperiteta nije jednako podijeljen. Porast produktivnosti nije samo posljedica tehnologije, već i poraslog straha za radno mjesto (*downsizing of the companies*). Ekspanzija tržišta dionica posljedica je i novih tržišta (internet, mobilna telefonija) i dosad nezabilježenog okrupnjavanja novčarskih institucija (banke, osiguranja, *mutual funds*).

U različitim zemljama je različito, ali svugdje je politika i vještina postizanja kompromisa, pomirenja suprotnih motiva, interesa i političkih tendencija, traženje zajedničkog nazivnika, sličnosti i slaganja. "*Treći put* je fluidan ne statičan: pragmatičan, ne ideološki: prije eksperiment nego dogma. Znači različite stvari u različitim zemljama. Ipak, postoje zajedničke teme i ideje koje ujedinjuju današnje svjetske napore prema političkoj modernizaciji. Jedno je snažno poštivanje dinamizma tržišta i dramatičan utjecaj ekonomske globalizacije. Drugo je napuštanje paternalističkog skrbništva prema snazi osobnosti. Treće je slom veli-

²² "U stanju sam reći da sada imamo najnižu stopu kriminala u zadnjih 25 godina, najnižu ovisnost o socijalnoj skrbi u 27 godina, najmanju stopu nezaposlenosti u posljednjih 28 godina, prvi uravnoteženi proračun i višak u 29 godina, najnižu inflaciju u posljednjih 32 godine, najmanju administraciju u posljednjih 35 godina, i najveći broj kuća i stanova u povijesti, i da, mi smo otvorili vrata studija za svakoga tko želi raditi, mi smo osim toga osigurali dramatični napredak mira, slobode i sigurnosti u svijetu." (Clinton, 1998.)²³ www.dlcppi.org/ppi/3way

kih birokratskih struktura i pomicanje moći prema lokalnim institucijama i pojedincima.”²³

Što ova elegantna formulacija znači preciznije se nazire u analizi ideje *trećeg puta* u radovima A. Giddensa.

REKONSTRUKCIJA GIDDENSONOVE TEORIJE TREĆEG PUTA

Kaže se da je ideja *trećeg puta* pokušaj pomirenja na ideološkoj razini liberalizma i socijaldemokracije, a na razini politike stvaranje savezništva vlada koje se suočavaju s novim izazovima. Tvrdnja nije sasvim točna. Ideološke premise, povijest političkih teorija i politička povijest (pokreta, stranaka) tako su različite da je za prevladavanje zapravo potrebna sasvim drukčija perspektiva.

Anthony Giddens: teorijski temelji *trećeg puta*

Anthony Giddens jedan je od najvećih živućih sociologa²⁴. Sociološku teoriju nastoji revidirati prema novim zahtjevima vremena, ne radi same znanosti ili intrinzičkih zahtjeva profesije, već radi neizbježne praktične i instrumentalne uloge koju sociologija može imati.²⁵

“Sociologija ima ključnu ulogu u modernoj intelektualnoj kulturi i središnje mjesto u društvenim znanostima.” (Giddens, 1997.) Da bi bila opći okvir razumijevanja, sociološku teoriju treba objediniti²⁶ (i radikalno preispitati njenu tradiciju) (Giddens, 1971.; 2000.) te nametnuti nove teme, kao što su globalizacija, socijalna politika, nova uloga spolnosti, nova

uloga medija i komunikacija. Sociologija ima središnje mjesto u konceptualizaciji društvenih promjena,²⁷ jer teoretičari (i političari) su do sada svijet tumačili prema predodžbama djelomičnih studija, ali ne i prema cjelini promjena. Društvo se mijenja u cjelini a ne u parcijalnim dijelovima.

“Pojam društvenih znanosti obuhvaća široki spektar tema – ekonomiju, političke znanosti, sociologiju, antropologiju, komunikacijske studije, demografiju i studije grada. Sve takve znanosti, bez izuzetka, relevantne su za probleme s kojima se danas suočavaju vlade i poduzetnici. Mi živimo u vremenima dramatičnih promjena ... i, premda su izvori nekih od tih promjena tehnološki kao što su, na primjer, one promjene koje stvara informatička revolucija, posljedice su uvijek i bez izuzetka društvene. Samo društvene znanosti mogu ih ocrtati i analizirati. Uloga društvenih znanosti je zapravo sasvim fundamentalna u ovom dobu dalekosežnih promjena.” (Giddens, 2000.b)

Giddens je u svojoj teorijskoj koncepciji prošao više faza, od kojih je svaka ostavila traga. Njegov početak je reinterpretacija socioloških klasika (Giddens, 1971.), a osobito je jasan utjecaj M. Webera i K. Marxa. Izvorno zainteresiran radovima kritičkih socijalnih škola, strukturalizma i simboličkog interakcionizma, on kasnije odbacuje sve navedene pristupe.

Ukratko, dvije su osnovne Giddensove teorijske preokupacije. Jedna je prevladavanje klasične teorije u teoriji socijalne strukturalizacije.²⁸ U osnovi taj pristup redefinira odnos po-

²³ www.dleppi.org/ppi/3way

²⁴ Anthony Giddens rođen je 1938. Studirao je sociologiju i psihologiju (University of Hull) te magistrirao (London School of Economics) i doktorirao (Cambridge) sociologiju. Gostujući profesor u Sjedinjenim Državama (Berkeley 1968., New York University, Indiana, Harvard) i nizu drugih sveučilišta. Od 1986. do 1997. predaje sociologiju u Cambridgeu, a od 1997. direktor je London School of Economics (nakon R. Dahrendorfa!). Osim povijesti socioloških teorija i sustavne sociologije, osobito teorija modernizacije, glavni interesi su sociologija sporta, društvena promjena, sociologija intimnosti i socijalna politika.

²⁵ “Ono čemu želim pridonijeti nije samo intelektualna rasprava već i debata o politikama. Čini mi se da smo sada u svijetu u kojem je većina ranijih političkih ideologija u krizi – sjetimo se samo kolapsa socijalizma, a malo je ostalo i od konzervativizma – a da liberalizam i neoliberalizam nemaju zadatak gradnju razumnog društva.” (Giddens, 1997.)

²⁶ Njegove prve značajne knjige su analize klasičnih socioloških teorija Webera, Marksa i Durkheima (Giddens, 1971.; 1987.)

²⁷ Ekonomske, demografske ili političke analize smatraju se tek elementima sociološke sinteze, a sociološka percepcija je ne samo viša razina objedinjavanja tih znanosti već i sasvim realna podloga za tumačenje okvira i prioriteta politika.

²⁸ Vrlo kratko, ali bojim se i ne sasvim jasno određenje daje sam Giddens: “Jezgra teorije strukturalizacije leži u konceptu strukture, sistema, i dualiteta strukture. Strukturalizacija se poziva na uvjete koji upravljaju kontinuiranom transmutacijom struktura, a otuda i reprodukcijom socijalnog sistema. Struktura referira na pravila i sredstva, na skupove transformacijskih odnosa, ustrojnih kao obilježja socijalnog sistema. Sistem referira na reprodukciju odnosa između ljudi ustrojnih kao pravilne društvene prakse... Analizirati strukturalizaciju socijalnog sistema znači studiranje modaliteta u kojima se sistem stvara i reproducira u interakcijama.” (Giddens, 2000.c)

jedinca i socijalne strukture i daje program metodološkog unapređenja sociologije. (Giddens, 1976.) "Giddens kritizira sociološku teoriju s njenom težnjom prema razvoju univerzalnih zakona, radi njene nepotrebne dualnosti (mikro vs. makro), radi njenog funkcionalizma i evolucionizma, radi njene nesposobnosti da objedini motive i strukture u procesu interakcije, radi njene tendencije da vidi strukture i simbole kao tuđe aktorima koji stvaraju, reproduciraju i mijenjaju takve strukture i simbole." (Turner, 1986.) Osobita novost bila je interpretiranje djelovanja institucija (Giddens, 1986.).

Sam Giddens svoje teorijske doprinose formulira odgovorima na dileme²⁹: je li čovjek slobodan u akciji ili je sloboda ogradena struk-

turama,³⁰ treba li društva zamisliti kao skladna i uređena ili su građena na sukobu (Giddens, 1997.:570): zatim, treće – koja je promijenjena uloga spola (*gender*) u modernom društvu.

Druga skupina njegovih radova usmjerena je na praktične teme sociološke znanosti: proces društvene promjene (Giddens, 1984.; 1989.) i nastanak novoga globalnog poretka³¹ te njegovo sukobljavanje s inercijom tradicija, demokratiziranje demokracija³² i nastanak civilnog društva.³³ U novijim radovima, osim toga, Giddens problematizira promjene u stvaranju i održavanju identiteta pojedinca u novim društvenim okolnostima³⁴ i bavi se problemom transformacije osobnoga intimnog života³⁵ i obitelji. Ne treba zaboraviti ni njegova povremena vraćanja pitanjima prevladavanja kla-

²⁹ U formulaciji *trećeg puta* on pak navodi pet takvih dilema:

"**Globalizacija:** što ona znači i koje su joj implikacije?

Individualizam: u kojem su smislu, ako uopće jesu, moderna društva sve više individualistička?

Dezideologizacija: što je s tvrdnjom da lijeva i desna više nemaju ideološkog značenja?;

Političko djelovanje: udaljuje li se politika od uvriježenih mehanizam demokracije;

Ekološki problemi: kako ih integrirati u socijaldemokratsku politiku?"

(Giddens, 1999.:27–28)

³⁰ "Are we creators of society, or created by it? The choice between these alternatives... is how to relate the two aspects of social life to one other" (Giddens, 1997.:578)

³¹ Sjajan sažetak svoje teorijske perspektive Giddens nudi u seriji od pet tribina (*Reith Lectures*) koje su održane krajem 1999. godine. U slijedećih nekoliko bilješki referiramo na taj tekst (koji postoji i u govornom i video obliku (www.bbc/reith)). "As the changes I have described in this lecture gather weight, they are creating something that has never existed before, a global cosmopolitan society. We are the first generation to live in this society, whose contours we can as yet only dimly see. It is shaking up our existing ways of life, no matter where we happen to be. This is not – at least at the moment – a global order driven by collective human will. Instead, it is emerging in an anarchic, haphazard, fashion, carried along by a mixture of economic, technological and cultural imperatives." (Giddens, Reith/1)

³² "Democracy is a system involving effective competition between political parties for positions of power. In a democracy, there are regular and fair elections, in which all members of the population may take part. These rights of democratic participation go along with civil liberties – freedom of expression and discussion, together with the freedom to form and join political groups or associations... The democratising of democracy will take different forms in different countries, depending on their background. But there isn't any country so advanced that it is exempt. Democratising democracy means having an effective devolution of power, where – as in Britain – power is still strongly concentrated at the national level. It means having effective anti-corruption measures at all levels. ... It often implies constitutional reform, and the promotion of greater transparency in political affairs. We should also be prepared to experiment with alternative democratic procedures, especially when these might help bring political decision-making close to the everyday concerns of citizens. Peoples' juries, for example, or electronic referenda, won't replace representative democracy, but they can be a useful complement to it." (Giddens, Reith/4)

³³ "The democratising of democracy also depends upon the fostering of a strong civic culture. This is absolutely central. Markets cannot produce such a culture. Nor can a pluralism of special interest groups. We shouldn't think of there being only two sectors of society, the state and the marketplace – or the public and the private. In between is the area of civil society, including the family and other non-economic institutions. Building a democracy of the emotions, of which I spoke last time, is one part of a progressive civic culture. Civil society is the arena in which democratic attitudes, including tolerance, have to be developed. The civic sphere can be fostered by government, but it is in its turn its cultural basis." (Giddens, Reith/5)

³⁴ "As the influence of tradition and custom shrink on a world-wide level, the very basis of our self-identity – our sense of self – changes. In more traditional situations, a sense of self is sustained largely through the stability of the social positions of individuals in the community. Where tradition lapses, and life-style choice prevails, the self isn't exempt. Self-identity has to be created and recreated on a more active basis than before. This explains why therapy and counselling of all kinds have become so popular in Western countries. When he initiated modern psychotherapy, Freud thought he was establishing a scientific treatment for neurosis. What he was in effect doing was constructing a method for the renewal of self-identity, in the early stages of a detraditionalising culture." (Giddens, Reith/4)

³⁵ "Among all the changes going on today, none are more important than those happening in our personal lives – in sexuality, emotional life, marriage and the family. There is a global revolution going on in how we think of ourselves and how we form ties and connections with others. It is a revolution advancing unevenly in different regions and cultures, with many resistances." (Giddens, Reith/5)

sičnih teorija i ideologija (Giddens, 1997.a). Konačno, s osloncem na U. Becka i njegovu teoriju društva rizika (Beck, 1998.), Giddens je zabrinut nastankom sasvim nove perspektive podnošenja rizika, globalnog rizika i rizika koji je posljedica ljudskih djela.³⁶ Iz teorijske perspektive jasnije je zašto se zamisao *trećeg puta* formalno se može svesti na niz neposrednih i jasnih političkih ciljeva³⁷, već indirektno i na strateško određenje prema glavnim problemima pred kojima se nalaze suvremeni sistemi.

Globalizacija

Globalizacija je postala ključnom riječju opisa ekonomskih kretanja u 90-ima.³⁸ Nacionalne ekonomije su, bez svake sumnje, postale povezane prekograničnim tijekovima trgovine, roba, novca i znanja. Potrošači stječu naviku kupnje strane robe, a sve veći broj kompanija posluje pretežno izvan zemlje u kojoj ima sjedište. Pravila po kojima se to obavlja globalna su i univerzalna.³⁹ Osiguranje ili zračni prijevoz, kondicije transfera novca, uvjeti investiranja ili sasvim tehnički standardi postali su jedinstvenima. Kapital je postigao neslućenu mobilnost, a finansijsko tržište naraslo je na globalnu razinu.⁴⁰ Nastojanja nacionalnih vlada pomiču se od strategije korigiranja nedostataka tržišta prema korigiranju nedostataka servisa koje ona sama pruža. Konačno, na djelu je ireverzibilna promjena tehnologija, eksplozija novih informacijskih tehnologija i mogućnosti.

Međutim, iako je globalizacija po uzrocima nesporno fenomen ekonomije, tržišta roba, tehnologije, radne snage i novca, ona je po svojim posljedicama prvenstveno društveni fenomen. Globalizacija uz društvene ima ekonomske, političke i kulturne aspekte. Globalizaciju Giddens definira kao "intenzifikaciju društvenih odnosa na razini svijeta koji povezuju udaljena mjesta na takav način da, ono što se lokalno dešava, biva omeđeno udaljenim događajima i, obratno, udaljeni događaji određeni su lokalnim zbivanjima. To je proces koji vodi redukciji zemljopisnih, prostornih i vremenskih faktora kao ograničenja razvoju društva. Rezultat je povećana percepcija svijeta kao cjeline te prilagođavanje društvenih razmišljanja i akcija preko razine nacionalnih i prema razini internacionalnih i globalnih sfera (Giddens, FAQ).

U dva elementa je Giddensovo određenje problema globalizacije vrlo atraktivno. Prvo je već sugerirani zaključak da globalizacija ima duboke društvene posljedice i da *nije svodiva na političke i ekonomske komponente*. Drugo je stav da *globalizacija predstavlja posebni slučaj procesa modernizacije*. Obje tvrdnje su povezane. "Globalizacija je konzekvencija modernosti. Rast i napredak informatičkih i komunikacijskih tehnologija je središnji poticaj globalizaciji: to dozvoljava mnogo brži i slobodniji protok informacija i stvarna globalna perspektiva može nastati znatno brže." (Giddens, FAQ) Modernizacija je oblik društvene organizacije života i organizacije koja se pojavljuje

³⁶ "The best way I can clarify the distinction between the two kinds of risk is as follows. In all traditional cultures, one could say, and in industrial society right up to the threshold of the present day, human beings worried about the risks coming from external nature – from bad harvests, floods, plagues or famines. At a certain point, however – very recently in historical terms – we started worrying less about what nature can do to us, and more about what we have done to nature. This marks the transition from the predominance of external risk to that of manufactured risk. Our age is not more dangerous – not more risky – than those of earlier generations – but the balance of risks and dangers has shifted. We live in a world where hazards created by ourselves are as, or more, threatening than those that come from the outside. Some of these are genuinely catastrophic, such as global ecological risk, nuclear proliferation, or the meltdown of the world economy. Others affect us as individuals much more directly, for instance, those involved in diet, medicine, or even marriage." (Giddens, Reith/2)

³⁷ Giddens ih određuje na sljedeći način: "1. Pozitivni stav prema globalizaciji, premda ne i nekritički. 2. Briga i o jednakosti i o pluralizmu. 3. Nastojanje da se odgovori promijenjenim obrascima nejednakosti. 4. Prihvatanje postojećeg sustava socijalne države, mada je proširene struktura države izvor problema a ne samo način njihova rješavanja. 5. Naglasak na aktivnoj socijalnoj politici zajedno s reformom tržišta rada; 7. Zabrinutost radi procesa socijalnog isključenja." (Giddens, FAQ) Ova lista je na sreću kratka, ali nije dovoljna za razradu njegovih pojmova.

³⁸ U razdoblju od 1950.–1960. svjetska proizvodnja rasla je po stopi od 5,3%, a trgovina 7,3%. Međutim, u zadnjih 20 godina svjetska trgovina roba raste i do 10% godišnje. Rast svjetske trgovine u odnosu na prošlu godinu bit će 6%. Udjel u GDP vanjske trgovine je od 33% (razvijene zemlje) do 43% (Njemačka).

³⁹ Westlaw bilježi 30.000 međunarodnih ugovora kojima se reguliraju uvjeti poslovanja, a svake godine se sklapa najmanje 486 multilateralnih ugovora.

⁴⁰ "Više od 1.000.000.000.000 \$ promijeni se dnevno u međunarodnim transakcijama. Odnos finansijskih transakcija prema trgovini porastao je pet puta u zadnjih petnaest godina." (Giddens, 1999.:30)

u zapadnoj Europi od otprilike 17. stoljeća i koja otada ima sve jači utjecaj u svijetu (Kregar, 1991.). Modernost uništava tradiciju, stvara nove institucije i pravila te mijenja način života.⁴¹ Ovo nije iteracija stava da se radi o socijalnom procesu, koliko upozorenje da modernizacija zahvaća različite sektore društva (različitim brzinom?). Globalizacija ostavlja traga ne samo na ekonomiju već i na politiku i osobni život. U političkom pogledu uloga nacionalne države i njen politički položaj postaju sasvim problematičnima. Problemi koji, i to ne samo na razini percepcije, nisu lokalni (odnosno ne spadaju na ograničeno područje nacionalne države) već globalni, zahtijevaju i nadnacionalne oblike regulacije.

“Globalno društvo je kozmopolitsko, ali njegov se razvoj pojavljuje iz mješavine ekonomskih, tehnoloških i kulturnih imperativa. Institucije poput nacije, obitelji, rada, tradicije, prirode, čine se istima kao ranije ali, premda vanjska školjka ostaje ista, unutar nje sve je drukčije, i to postaju prazne institucije lišene unutarnjeg sadržaja.”⁴²

Civilno društvo, demokratizacija demokracije i deideologizacija politike

⁴¹ Modernizacija je proces, a modernost je stanje. Kritičkim uspoređivanjem Webera i Marxa Giddens opisuje to stanje (Held, Thompson, 1994.:2) i to u sljedećoj usporedbi:

Marx

- dinamika razvoja uvjetovana je razvojem kapitalističkih ekonomskih mehanizama;
- jezgra sukoba modernog društva je klasna nejednakost;
- nejednakosti se izvode iz ekonomske nejednakosti;
- moderna društva su tranzicijskog tipa. Socijalizam će zamijeniti kapitalizam;
- širenje zapadnog utjecaja u svijetu uglavnom je posljedica ekspanzionističke naravi kapitalističkog poduzetništva.

Usporedi s Giddens, 1997.

⁴² A. Giddens, www.lse.ac.uk/Giddens/FAQ

⁴³ Civilno društvo uključuje sve vrste dobrovoljnih udruga: socijalne pokrete, crkve, sindikate, profesionalna udruženja, lokalne zajednice, humanitarne zajednice, interesne grupe. U sferu civilnog društva spadat će sveučilišta, ali i komunalne ustanove, društva prijatelja, ali i asocijacije zadruga i gospodarska udruženja.

⁴⁴ Ideja civilnog društva nema ideološko ishodište, mada ideološke razlike utječu na njegovo određenje. U američkoj kulturi pojam civilnog društva referira na tradiciju nevladinih udruga različitog karaktera, živu i dinamičnu sferu samoorganizacije građana. Početkom stoljeća to je razdoblje progresivizma koji je ideološka inačica za ideju o spontanoj asocijativnoj, kooperacijskoj i lokalnoj demokraciji, u tridesetim godinama to je narastanje stručnih udruženja i sustava lokalne reprezentacije, u sedamdesetim godinama radikalni ljevičari ističu pak nove socijalne pokrete (ženski pokreti, zaštita okoliša). Konačno, ideja civilnog društva, zajednički je nazivnik i za programe postsocijalističkih reformatora, koji civilnom društvu daju značenje alternativne kapitalističkoj pohlepi i inerciji prikrivenog socijalističkog etatizma. Ideja nema samo političko značenje, samo želja da nedržavne strukture, udruge i pokreti, pomognu demokratizaciji, da posluže kao redundantne institucije pluralizma, već da se postignu i sasvim praktični ciljevi smanjenja birokracije, transparentnosti djelovanja i učinkovitog upravljanja. Kako to formuli- ra V. Havel: “Govorim, kao što svi dobro znate o tome što nazivamo civilno društvo. To je društvo systemske otvorenosti za sasvim različite samoorganizirane sustave, i za najširu demokratsku participaciju u društvu. Takvo civilno društvo ima dvije posljedice: prvo, ono dopušta čovjeku da razvija svestrane slike ljudske ličnosti, uključivo one koje čine čovjeka socijalnom životinjom, željnim da sudjeluje u životu zajednice te, drugo: civilno društvo prava je garancija društvene stabilnosti. Što više društvo razvije sve organizme, institucije i instrumente civilnog društva, to je otpornije na oluje političkih prevrata.” (Havel, 1997.)

Civilno društvo je pojam koji referira na postojanje sfere dobrovoljnih organizacija i udruga⁴³, neformalnu mrežu organiziranih pojedinaca angažiranih u javnim poslovima. Od klasične države se civilno društvo razlikuje time što se u načelu temelji na dobrovoljnosti, a od privatnih aktivnosti razlikuje ga to što se na tržištu stvari i ideja interesi ne formuliraju prema privatnim interesima, već prema javnom dobru interesu zajednice. Ideja civilnog društva je da država, koja više nije samo prinuda, porez i jamstvo reda, postane ne samo državom javnih službi, već da u interesu efikasnosti, demokratske kontrole, dopusti da država nestaje te da se nadomješta složenim spontan- nim strukturama, nastalim u slobodi civilnog društva. Civilno društvo nastaje gdje prestaje hijerarhija i birokracija, cvjeta gdje moral daje sadržaj zakona ili, sasvim bez patetike, ondje gdje zakazuje logika etatizma.

Ideja o civilnom društvu ima ishodište u povećanom nezadovoljstvu logikom etatizma, politikom totalitarizma te krajnjim nezadovoljstvom efektima planiranja društva.⁴⁴ U povijesnom pregledu, simultano su nastajale institucije kompanije i korporacije, slobodno

tržište (kapitala, radne snage i robe) s jedne, te birokratske države koje su potiskivale spontanost civilnog društva. Lokalne i građanske institucije stisnute su između porasle birokratizacije rastuće države i monopolističkih sektora ekonomije, zasnovane na grabljenju profita. Pokazalo se da alternativa planskoj ekonomiji i socijalnoj državi nije divlji predatorski kapitalizam, već briga o javnom interesu i razvoju institucija na graničnom području u kojem institucije nisu niti privatne niti javne. To je pokušaj da se prednosti privatnog poduzetništva – sloboda djelovanja – povežu s glavnim obilježjem javnog sektora – brigom za opći interes. Osim tržišta i javne vlasti, postoji i domena izvan njih, treći sektor, socijalna sfera izvan tržišne logike i logike vlasti, koja je nekada, prije etatizma i industrijalizma, bila jakim osloncem društava.⁴⁵ To znači: nastoji se da javno ne bude sinonimom za prisilno ili birokratsko, te da dobrovoljno ne bude sinonimom za privatizirano i komercijalizirano. Etatizam i kapitalizam potisnuli su područja obiteljskog života i zajednice, slobodnog udruživanja prema nematerijalnim motivima i radi zajedničkog dobra, udruživanja u kojima temelj nije bio racionalni proračun dobitka ili poslušnost prema zakonu.

Giddins u jačanju civilnog društva vidi dvostruku korist. Partnerstvo države i civilnog društva snaži i osvježava demokraciju, sprječava rizik totalitarizma i karizmatičkih eksperimenata,⁴⁶ ponovno otkriva korist decentralizacije i lokalne zajednice, stimulira socijalno poduzetništvo i samozapošljavanje. U domenu civilnog društva on uključuje i obitelj.

⁴⁵ Ugrubo rečeno, postoje dva načina uređenja društva: dobrovoljni, kroz privatnu interakciju pojedinaca, udruga, religijskih organizacija, poduzetnika i slično, ili, pak, prisilni koji nazivamo političkim društvom. U civilnom društvu svatko donosi odluku o svom životu. U političkom društvu to ipak odlučuje netko umjesto njega. Naravno da postojanje društva uvijek zahtijeva i jedno i drugo: na primjer, trebamo zaštitu od nasilja i kriminala, obranu od vanjskog neprijatelja. Međutim, evidentno je da društvo koje proglasi slobodu pojedinaca naglasak treba staviti na dobrovoljnost. Aksiomatski princip demokratskog društva, kada se želi da je pojedinac tvorac svoje sudbine slobodnom odlukom, jest javna politika koja potiče slobodu udruživanja. To ne znači da postoji krajnji individualizam da je pojedinac prepušten sam sebi, već da se on udružuje s drugima u bezbrojnim društvenim, gospodarskim udrugama, ali uvijek slobodno i samostalno. Uloga države, kakvu se ovdje zamišlja, jest drukčija od klasične: ona se ne doživljava kao izvorište birokratske regulacije (zakona i akata) već više kao faktor koji olakšava i povezuje elemente civilnog društva. Takva država potiče oblike udruživanja kojima se postižu interesi koji nisu ni potrošački niti u interesu građanina – stranke u postupku

⁴⁶ Nije slučajno da ideja civilnog društva nije samo ideološki san socijalnih reformatora. Glavni korijen leži u promjeni same države i socijalnog konteksta u kojem se ona nalazi. Dvadeseto stoljeće, ako rezimiramo na njegovu kraju, doba je velikog eksperimenta o političkom ustroju. Iskustvo je, barem, da su mnoge velike države eksperimentirale s onim što ekonomist F. A. Hayek naziva *fatal conceit*, oslanjale se na uvjerenje da jedan mudri vođa ili skupine pametnih i poštenih ljudi, može postići uređenje društva koje je u rezultatu superiornije spontanom poretku slobodnog društva. Takva vjera je uzaludna i ne može zamijeniti slobodnu i dobrovoljnu aktivnost milijuna pojedinaca u slobodnom društvu. Iskustvo, kratko rečeno, jest da opasnosti vladavine nekolicine u ime mnogih, vrline vođa ne mogu nadomjestiti demokratski sustav.

Poticanje snažnog civilnog društva dio je strategije oslanjanja na inventivnost i samostalnost pojedinaca. Tisuće organizacija agregiraju i reprezentiraju interese posebnih skupina i na sebe preuzimaju teret posla za opću dobrobit (*non for profit organizations, organizations for public benefit, nongovernmental organizations*). “Dominantno je shvaćanje da moderno vladanje zahtijeva nove oblike kooperacije između političkog sustava i civilnog društva, drugim riječima novu podjelu rada između države i drugih socijalnih aktera. U sve većoj mjeri vlada postaje partnerom društvenih aktera, djelujući poticajno kao nabavljač, motivator, potičući ili nadzirajući (*acting as a broker, facilitating, inspiring and monitoring*). **Devulucija vlasti u izvjesnoj mjeri čini se funkcionalnom nužnošću u današnjem kompleksnom postindustrijskom društvu.**” (*bold – J. K.*) (Meyer, 1999.:299)

Nastanak civilnog društva i demokratiziranje demokracija potpomaže i nestanak ideoloških temelja politike. S političke scene nestale su stranke jasnih ideoloških polazišta. Giddens, nakon što prividno prihvati stav N. Bobbia (Bobbio, 1996.) da se razlike nisu izgubile, i da je ključ podjele stav prema nejednakosti, ipak relativizira zaključak: na političkoj sceni pojavila su se pitanja o kojima ranije ljevica nije imala stav. Njegov je zaključak ipak evazivan: treba prihvatiti sinteze liberalnih i socijaldemokratskih polazišta i zauzeti položaj “aktivnog lijevog centra”.

“Ideju aktivne sredine ili radikalnog centra ... treba shvatiti ozbiljno. ... Izraz ‘lijevi centar’ stoga nije sasvim nedužan naziv. Obnovljena socijaldemokracija mora biti lijevo od centra,

zato što društvena pravda i emancipacijska politika ostaju njene ključne zadaće. Ali, ne bi se smjelo misliti da centar nema nikakvog sadržaja. Umjesto toga govorimo o savezima što ih socijaldemokrati mogu istkati od niti različitih životnih stilova. Na taj način treba misliti i o tradicionalnim i o novim političkim problemima. Reformirana država blagostanja, primjerice, mora ispuniti kriterije društvene pravde, ali također mora priznati i uključiti aktivan izbor životnih stilova, mora biti integrirana s ekološkim strategijama i odgovoriti na nove scenarije rizika.” (Giddens, 1999.:45)

Partnerstvo i fleksibilnost

Partnerstvo umjesto konflikta između vlade i poduzetnika i radnika znači izgradnju struktura kroz koje će se zasebni i suprotstavljeni interesi socijalnih partnera moći izraziti i pomiriti u konstruktivnom kompromisu. Svi su ovlaštteni pokazati i braniti svoj posebni interes, ali i pristajati na potencijalne nagodbe u kojima svi dobivaju a nitko ne gubi.⁴⁷

Ovdje, zapravo, nema ništa novoga. U smislu definicije dobrog vladanja primjenjuje se kriterij Paretova optimuma (korigiranog Khalador-Hiks kriterijem) što je klasično liberalno rješenje (Kregar, Šimonović, 1996.). Socijalno partnerstvo i prije Giddensa i Blaira poticali su mnogi političari i zemlje (Austrija, Švedska, Njemačka) i to pod različitim vladama i koalicijama. Ono što je novo jest kontekst te politike i osebniji stil kojim se takva politika promiče. Važan element je osobnost Blaira i njegova vještina u korištenju medija. Nesporno sjajan govornik, vješt je u postavljanju tema, izvrstan je u trenucima u kojima izražava osjećaje (smrt Diane, kriza na Kosovu). Takav stilski osmišljen nastup različit je od rječite odlučnosti M. Thatcher, ali nije manje efikasan.

Osim stila, važno je primijetiti kontekst nametanja ideje kompromisa i partnerstva. Partnerstvo i pogađanje (čak i u zemlji koja je tradicionalno naklonjena shvaćanju demokracije

kao prava većine) smatraju se metodom superiornom kratkotrajnim efektima odlučne vlade koja ne mari za mišljenja manjine. Ova sklonost pomirbi i razumijevanju nije izraz nedovoljne odlučnosti, već holističke filozofije koja odbacuje istinitost jednostavnih rješenja, barem kad se radi o društvu.

Posebno pitanje je upotreba pojma *fleksibilnosti*. Fleksibilnost je, zapravo, i opis stanja i normativni zahtjev prema pojedincu koji uživa kolektivnu pomoć. *Treći put* zahtijeva rekonceptualizaciju ideje kolektivne skrbi i socijalne države, naglašavajući da je svako pravo pojedinca koji traži zaštitu ujedno i njegova obveza da u okvirima svojih mogućnosti ne samo aktivno surađuje, već i sam pokušava riješiti svoju situaciju. Socijalna sigurnost da, ali uz uvjet oslanjanja i na vlastite mogućnosti i sposobnosti. Socijalni programi koji eliminiraju posljedice a ne brinu o uzrocima i perspektivama, doveli su do masovnog osjećaja da postoje prava bez obveza,⁴⁸ što je komotna pozicija onih koji uživaju kolektivnu skrb radi nekog rizika. Osim odgovornosti države, za svaku individualnu sudbinu odgovara i pojedinac. Zato se prednost, na primjer, daje programima doobrazovanja i samozapošljavanja a ne i pukoj novčanoj pomoći za nezaposlenost. Od hendikepiranih se očekuje fleksibilnost u primanju činjenice njihovog nedostatka, ali i aktivni odnos prema redefiniranju socijalnog položaja, radnog mjesta i sl.

Individualizacija

Najteže je vidjeti očito. Svakodnevni život, u rasponu jedne generacije, dramatično se promijenio. Ne u smislu standarda, materijalnog obilja, tehnologija, znanja, pa čak niti u ukupnim vrijednostima, moralu ili zakonodavstvu, već u sasvim intimnoj sferi čovjekovih aspiracija, zadovoljstva, smisla i sreće. Nije radi toga nikakva slučajnost da su se najznačajniji autori moderne sociologije (Beck, 1990.; Luhman, 1984.; Giddens, 1992.) pozabavili fe-

⁴⁷ Još je jedan razlog razvijanja partnerstva vlade i civilnog društva. Neoliberalni pristup demontiranju etatističkih temelja države blagostanja bio je opća privatizacija državnih funkcija. Privatnom poduzetništvu prepuštali su se važni zadaci komunalnih i tehničkih službi, iz sustava države i državne uprave izdvajale su se i potom privatizirale mnoge djelatnosti (komunikacije, stanovanje, gradski komunalni poslovi, dio obrazovanja), pa i oni društveni poslovi koji su tradicionalno spadali isključivo državi (inspekcijski poslovi, sigurnost, zatvoril!).

⁴⁸ “Previše dugo su se zahtjevi za pravima koje daje država razdvajali od obveza građana i imperativa međusobne odgovornosti i na strani institucija i na strani pojedinaca. Naknade za nezaposlenost plaćane su bez stroge recipročne obveze; djeca su bivala bez pomoći radi odsutnih roditelja.” (Blair, 1998.)

nomenom dramatične promjene položaja pojedinca i dubokih promjena njegova intimnog života.

Prije svega promijenila su se očekivanja od intimnog i afektivnog života, promijenile su se prilike života u obitelji, i sloboda i individualizacija postala je ne cilj već pravilo modernog društva. Nesimetrična obitelj prevladava nad nuklearnom, stvoren je ideal romantičnog odnosa, seksualne orijentacije tolerantne su prema različitim formama odnosa. "Od svih promjena koje se odvijaju danas, nijedna nije važnija od one koja se događa u našim osobnim životima – u seksualnosti, emocionalnom životu, braku i obitelji. Događa se globalna revolucija u tome kako mi mislimo o sebi, kako stvaramo bliske veze i odnose s drugima." (Giddens, Reith/2)

Ne radi se o atraktivnoj spekulativnoj temi, već promjeni koja duboko mijenja strategije djelovanja socijalne države. Potrebno je preusmjeriti programe pomoći i zaštite prema savim novim kategorijama korisnika za koje se ranije brinula ili obitelj ili lokalna zajednica (u tome i djeca i mladež i starci predstavljaju zapravo "nove" socijalne grupe!). Osobe koje ne žele partnera, ali žele djecu, koje žele partnera istog spola, koje traže zaštitu svojih posebnih interesa samoispunjenja, novi su potencijalni korisnici usluga. Bolesni ili, pak, stari ljudi, ili čak šire, ljudi koje pogađaju životni rizici, ne mogu amortizirati snažne pritiske kroz obitelj. Obitelj je sama ugrožena i nestabilna: broj razvoda raste, broj brakova pada, raste broj nestandardnih oblika životnih zajednica. Odnosi u obitelji postaju odnosi ravnopravnosti, što je teškoća podjednako velika i za one koji dobivaju i stječu nova prava.⁴⁹

Giddens s oklijevanjem pripisuje promjeni pozitivan predznak. U tradiciji sociologije, na koju se obično on poziva, takva promjena doživljava se negativnom. Opisujući isti fenomen individualizacije u velikim društvenim sustavima Marx govori o alijenaciji, Durkheim o anomiji, a Weber i Simmel o racionalizaciji. Giddens ovdje slijedi tradiciju liberalističkog naglašavanja individualne slobode i odgovornosti, shvaćanje da onaj tko želi osobnu slobodu i neovisnost, mora sam trpjeti rizike života.

Promjena se ne može razumjeti iz samog praćenja statističkih trendova o obitelji, razvodima i sl. Ono što se promijenilo jest filozofija životnog smisla, a onda izvedeno iz toga i shvaćanje prava i odgovornosti, novi zahtjevi prema sigurnosti pojedinca koji nema nikakvu kolektivističku zaštitu ili filter tradicionalnih vrijednosti kroz koji bi s više smirenja gledao na sudbinu.

"Ukratko, novi je individualizam povezan s uzmakom tradicije i običaja iz naših života... Dakle, umjesto da svoje doba smatramo dobrom moralnog rasapa, smisljeno je razumjeti ga kao doba moralne tranzicije. Ako institucionalni individualizam nije isto što i egoizam, manja je prijetnja društvenoj solidarnosti, premda implicira da moramo tražiti nove načine proizvodnje te solidarnosti. Društvenu koheziju ne može jamčiti djelovanje države odozgo nadalje ili pozivanje na tradiciju. Danas moramo živjeti aktivnije nego prošli naraštaji i moramo aktivnije prihvatiti odgovornost za posljedice onoga što činimo i za životne navike koje usvajamo. Tema odgovornosti, ili uzajamne obveze, bila je i tema socijaldemokracije starog kova, ali se uglavnom nije isticala jer je bila uronjena u pojam kolektivne odgovornosti. Danas moramo naći novu ravnotežu između individualne i kolektivne odgovornosti." (Giddens, 1999.:36–37)

NOVA SINTEZA LIBERALIZMA I SOCIJALDEMOKRACIJE

Na koncu je ostalo prostora samo za nekoliko komentara. *Treći put* atraktivna je fraza kojom se i inače često želi naglasiti da problemi nisu jednostavni. Danas je to oznaka pokušaja rekonceptualizacije političkih prioriteta na temelju drukčije sociološke interpretacije glavnih karakteristika postmodernog društva. Promjene u kojima se nalazimo nisu samo tehnološke i komunikacijske, već i društvene. Promjene se tiču socijalne strukture, stila života i percepcije stvarnosti.

Ideja *trećeg puta* ima izvjestan neodoljiv šarm. Ne radi toga što su njegovi zagovornici vješti i uspješni političari, a njegovi promicatelji vješti pisci i ugledni znanstvenici. Šarm takve koncepcije je vizija koju zagovara. Ta vi-

⁴⁹ "Nova emocionalna demokracija ne podrazumjeva nedostatak stege ili odsutnost autoriteta. Ona ih jednostavno traži u drugim izvorima." (Giddens, Reith/2)

zija⁵⁰ pretpostavlja drugačije viđenje političkog realiteta i političkih problema, redefinira agendu političkog djelovanja. Prepoznaje procese globalizacije i individualizacije, priznaje društvene posljedice tehnološke i informatičke revolucije, prihvaća kritiku socijalne države, zahtjev fleksibilnosti, drukčije i nove političke prioritete.⁵¹ Prepoznaje nastanak novih socijalnih skupina čije interese treba priznati (žene, “mladi” umirovljenici, društveno isključene marginalne grupe). Vidi realnosti, ali je okrenuta budućnosti. Sumnja u dogme, i liberalne i socijalističke, a nema svoje vlastite. *Treći put* prepoznaje sasvim praktične i pozitivne posljedice neoliberalnih reformi i ne želi se odreći tih uspjeha, ali pokazuje senzibilnost prema socijalnim posljedicama. (“Yes to the market economy, no to the market society” – L. Jospin.)

Treći put teži uspješnim politikama i učinku, ne veže se obzirima i tradicijom. Glavno obilježje programa je *načelni pragmatizam* (frazu koju su skovali kritičari) (Meyer, 1999.: 297). Iako izraz nije sretno odabran (nalikuje izrazu “drveno željezo”, “treći put uspjeh odanost”), on dobro izražava kontradikcije koje sadrži. Kontradikcija je u tome što su zagovornici *trećeg puta* lišeni odgovornosti prema tradicijama, jer oni vide nova pitanja kao svoj program (što im se onda predbacuje kao nedostatak jasne ideološke usmjerenosti). S druge strane, nerijetko, demonstrativno deklariraju privrženost novim vrijednostima i novom političkom moralu.⁵²

Ostaje pitanje je li namjera, i je li uopće moguće, navedeni pokret smatrati povijesnom pomirbom socijaldemokracije i liberalizma? Pažljivi analitičari upozorit će na logičke, teorijske i povijesne razloge koji govore u prilog tvrdnji da to na razini ideologija nije moguće.⁵³

Uz rizik takva prigovora sklon sam ipak tvrditi drukčije i to iz dvaju razloga: i liberali-

zam i socijaldemokracija iz krize smisla i ciljeva svoje političke filozofije izlaze redefinirajući svoje pokrete i politička polazišta prema novim fenomenima suvremenog svijeta. U prepoznavanju novih znakova vremena, novih i budućih problema, novih i osvježenih političkih programa više je sličnosti nego razlika. Socijaldemokrati otkrivaju vrijednosti individualizma, osobne slobode i ljudskih prava, tržišta, *laissez faire* načela i deregulacije, a odriču se revolucionarnih zanosa, ideje o neizbježnim povijesnim zakonitostima, stranačke monolitnosti i ideološke isključivosti. Liberali priznaju da tržište stvara i gubitnike, da dobar poredak mora kompenzirati štetu društvenim gubitnicima, da je socijalna izdržljivost limit reformama, da ekonomski račun zanemaruje društvene učinke čija je cijena ogromna. Odriču se tradicije političkog elitizma i traže političke saveznike. I liberali i socijaldemokrati na sličan način rekonceptualiziraju promjene modernog svijeta: globalizaciju smatraju pozitivnom i potiču slobodu trgovine, individualizaciju smatraju neizbježnom i poželjnom, potiču emancipaciju žena i slobodu individualnog izbora, demokratizaciju, ideologije smatraju dogmatskim teretima, traže načine da se približe civilnom društvu i smatraju birokraciju (i državnu i stranačku) prevladanom i negativnom. Njihovu alijansu ne snaži samo takvo prepoznavanje svjetskih trendova, već i negativno određenje prema svojim oponentima.

Objektivno, jer rijetko se takvima nazivaju, njihovi oponenti su konzervativci, u jasnom značenju riječi, politički pokreti, stranke i političke filozofije okrenute prema održanju *status quo* stanja. Naravno, neki će se pri tome pozivati na vrijednosti obitelji i tradicije, izgrađeni nacionalni ili socijalni identitet, vrijednost nacionalne suverenosti ili, pak, vrijednosti socijalne države, nostalgичnog sjećanja na harmoniju i mir proteklog doba, a poticanje slobode

⁵⁰ Vizije koje se ostvare su rijetkost, pa su zato i vizionari prije opasnost nego rješenje. Opasne su i knjige koje na svojim koricama nose znak manifesta, deklaracije ili objave. Još je gore kada se u takve vizije vjeruje i kada im se podredi svakodnevna politika. Međutim, i kada promaše, vizija se sjetimo kao ključnih momenata, slika i stavova koje su u jezgrovitoj formi i u pravom trenutku. Koristim riječ vizija, jer *treći put* uspješniji je u formuliranju političke i idejne platforme, a tek je na početku stvaranja ideološke platforme. Tako, mislim, treba tretirati i vizionarske elemente koncepcije *trećeg puta*.

⁵¹ Politički prioriteti se mijenjaju i nije ih lako na vrijeme prepoznati: možda će našim potomcima biti nejasno i nerazumljivo u čemu su se sastojali revolucionarni programi, ratovi za nacionalnu slobodu, onako kao što su nama nejasni motivi ljudi u vjerskim ratovima ili u borbi za kraljevsku lozu.

⁵² Naime, moderno društvo, tvrdje, priznaje određeni skup načela koje nitko u politici ne dovodi u pitanje (slobodni i poštjeni izbori, zaštita ljudskih prava, pluralizam). Navedena načela i vrijednosti su korektiv od lijepe pragmatičnosti. Stoviše ponekad patetično insistiranje na nepovredivosti tih načela prikazuje se kao finalni smisao politike.

⁵³ Eventualno će dozvoliti taktička slaganja i pragmatične koalicije.

izbora i seksualne orijentacije će smatrati znakom dekadencije, a u svemu tome podjednako odbacivati i moderni liberalizam i reformiranu socijaldemokraciju. Konzervativci nisu u stanju nositi se s brzinom tehnoloških, komunikacijskih, političkih i kulturnih promjena, za njih je modernizacija i globalizacija nepoželjna. U *trećem putu* prepoznat će zavjeru svjetskih političara protiv njihovih vrijednosti. Blairovu i Giddensovu knjigu, Schröderov manifest ili deklaracije iz New Yorka, Firence ili Helsinkija smatrat će samo prolaznom modom te taktičkim traženjem podrške i saveznika. Istina, Giddens je napisao bolje knjige, nije pisao novi *Manifest der Kommunistische Partei* već jednostavnu evidenciju nove percepcije svijeta i politike, bez pretenzije na potpunost, akademsku iscrpnost ili političku vještinu. Njegov zadatak i konceptualizacija *trećeg puta* nije bila stvarar-

nje političke alijanse već poziv na uzajamno prosvjećivanje i preispitivanja implikacija brzih društvenih promjena. "Zadatak političkog filozofa može biti samo to da utječe na javno mnijenje, a ne da organizira ljude za akciju. To onda on stvarno može napraviti, ako se ne osvrće na ono što je politički moguće, već konzistentno brani 'načela koja su uvijek ista'. U tom smislu sam u sumnji da uopće može postojati nešto kao konzervativna politička filozofija. Konzervativizam može biti često praktična maksima, ali on nam ne daje usmjeravajuća načela koja utječu na dugoročni razvoj." (Hayek, 1999.:54)

Opreka između narastajuće uvjerljivosti *trećeg puta* i tradicionalne percepcije društva i politike, socijalne države, nije očito irelevantna niti za socijalnu teoriju ni za socijalnu politiku.

LITERATURA

- Beck, U. (1988.) *Risikogesellschaft, Auf der Wege eine andere Moderne*. Frankfurt: Suhrkamp.
- Beck, U., Beck-Gernsheim E. (1990.) *Das Ganze normale Chaos der Liebe*. Frankfurt: Suhrkamp.
- Blair, T. (1998.) *Third Way*.
www.socialequality.com/sep1998/bla-s25
- Blair, T. (1998.b) *The Third Way*.
www.britain-info.org/gov/21sept988
- Blair, T. (1999.) *Progress through modernisation*. Konferencija socijalističke internacionale (8. 11. 1999.). www.labour.pi/texid.1999.12.15
- Blair, T. www.dlcppi.org/ppi/3way
- Bobbio, N. (1996.) *Left and Right*. London: Polity Press.
- Clinton, B. (1998.) *State of Union Address, 199*.
www.dlcppi.org/ppi
- Die Neue Mitte. www.inter.nlnet//drittemitte
- Duth. http://www.duth.gr/msg00222
- Fukuyama, F. (1994) *Kraj povijesti i posljednji čovjek*. Zagreb: Sveučilišna naklada.
- Giddens, A. (1971.) *Capitalism and Modern Social Theory*. Cambridge, MA: Cambridge University Press.
- Giddens, A. (1976.) *New Rules of Sociological Method: A Positive Critique of Interpretative Sociologies*. New York: Basic Books.
- Giddens, A. (1984.) *The Constitution of Society*. London: Polity Press.
- Giddens, A. (1984.a) *The Consequences of Modernity*. London: Polity Press.
- Giddens, A. (1986.) *The Constitution of Society*. London: Polity Press.
- Giddens, A. (1987.) *Social Theory and Modern Sociology*. Stanford: Stanford University Press.
- Giddens, A. (1992.) *The Transformation of Intimacy*. Stanford: Stanford University Press.
- Giddens, A. (1997.) *Sociology*. London: Polity Press.
- Giddens, A. (1997.a) *Beyond Left and Right*.
www.heise.de/bin/tp - 22.12.1997.
- Giddens, A. (1999.) *The Third Way*. London: Polity Press.
- Giddens A. (2000.) *The Relevance of Social Sciences*.
www.lsc.ac.uk/Giddens/school2000:
- Giddens, A. (2000.a) *Third Way*.
www.lse.ac.uk/Giddens
- Giddens, A. (2000.b) *The School in 2000: The Relevance of Social Sciences*. (13. 12.1999.)
- Giddens, A. (2000.c) www.lse.ac.uk/Giddens
- Giddens, A. (Reith/1) *Reith lectures*. www.bbc/reith/1
- Giddens, A. (Reith/2) *Reith lectures*. www.bbc/reith/2
- Giddens, A. (Reith/3) *Reith lectures*. www.bbc/reith/3
- Giddens, A. (Reith/4) *Reith lectures*. www.bbc/reith/4
- Giddens, A. (Reith/5) *Reith lectures*. www.bbc/reith/5
- Giddens, A. (FAQ) www.lse.ac.uk/Giddens/FAQ
- Hayek, F. A. (1993.) *The Constitution of Liberty*. London: Routledge.
- Held, D., Thompson, J. B. (1994.) *Social Theory of Modern Societies*. Cambridge, MA: Cambridge University Press.
- Kalanj, R. (1999.) Predgovor u K. Polanyi, *Velika preobrazba*. Zagreb: Jesenski&Turk.
- Kregar, J. (1991.) *Deformacije organizacijske strukture: hijerarhija i solidarnost (dizertacija)*. Zagreb: Pravni Fakultet Zagreb.

- Kregar, J., Šimonović, I. (1996.) *Ekonomska analiza prava*, Zbornik PFZ 46 (6): 558–619.
- Luhman, N. (1984.) *Liebe als Passion*. Frankfurt: Suhrkamp.
- Meyer, T. (1999.) *The Third Way at the Crossroads, Internationale Politik und Gesellschaft* 3.
- Pusić, E. (1999.) *Država i državna uprava*. Zagreb: Pravni fakultet Zagreb.
- Schröder, G. www.dlcppi.org/ppi/3way
- Schumpeter, J. (1960.) *Kapitalizam, socijalizam i demokracija*. Kultura: Beograd.
- Schwartz, P. *Dritter Weg und Neue Mitte*. www.wsws.org:
- Turner, J. (1986.) *The Structure of Sociological Theory*. Dorsey Press.

Summary

THE THIRD WAY: NEW POLITICAL AND IDEOLOGICAL FRAMEWORKS OF SOCIAL POLITICS

Josip Kregar

The idea of the third way is considered to be a significant change in how society and politics are viewed. Political practice and the appearance of new theoretical concepts, of which A. Giddens's concept and its effect on third-way politics is analysed in particular, are responsible for the formation of this idea. The most significant point in this theoretical concept is its formulation of the basic changes in modern society, and its most significant consequence is the redefinition and transformation of the social state. In this area, the ideological and conceptual differences between liberalism and social democracy disappear. Attempts to internationalise third-way politics through closer contacts between countries, where social reformers are in power, are emphasised. The formulation of the third way is analysed particularly in works by T. Blair and in his common manifesto with G. Schröder. A. Giddens's theoretical concepts are also discussed in the paper, especially his understanding of the theory of social structuring. Links are also found between his earlier works and the current formulation of the issues of new social stratification, globalisation, the new society of risk and new forms of individualisation.

The second part of the paper tackles the basic terms and theses of third-way theory. The term globalisation and its social consequences are analysed. Globalisation cannot be reduced merely to its economic and political aspects, since its consequences are evidently social. A new definition of democracy and the new role of civil society in making democracy more dynamic are also discussed. Attention is also directed to the significance of social partnership in the activities of a modern state and in the process of individualisation.

It is the author's opinion that in defining the term the third way there is a re-conceptualisation of political priorities. He points out that political priorities are changing and that the third way recognises the utterly practical and positive consequences of neo-liberal reforms and does not wish to waive these achievements, but also shows sensitivity to its social consequences. The author believes that both liberalism and social democracy are emerging from the crises in the meaning and aims of their political philosophy by redirecting their movements and political starting points in line with the new phenomena of the contemporary world. In recognising the new signs of the times, the new problems and the problems of the future, the new and invigorating political programmes, it is seen there are more similarities than differences between the liberals and the social democrats. Both re-conceptualise in a similar manner the changes in the modern world: they see globalisation as positive and they stimulate free trade, they regard individualisation as inevitable and desirable. They both support the emancipation of women and the freedom of individual choice, democratisation, regard ideology as a dogmatic burden, look for ways to come closer to a civil society and think of (both state and party) bureaucracy as negative and a thing of the past.

Key words: *third way, liberalism, social democracy, globalisation, individualisation, partnership, Blair, Giddens, neue mitte.*